

recenze

Jiří Koten: *Jak se dělá fikce slovy?* Host: Brno, 2013

V loňském roce spatřila světlo literárněvědného světa kniha, která zaplnila jistou mezeru v současné teoretické produkci, mezeru spočívající v nedostatku návrhů, které by vhodně propojovaly sémantické a pragmatické hledisko pohledu na literární fikci. Jakkoli z podstaty fikčního díla jakožto komunikátu vyplývá provázanost obou plánů, většina dosavadních návrhů se při řešení otázek spojených s pojmem fikčnosti zpravidla soustřeďuje okolo jednoho či druhého pólu. Jiří Koten se ve své knize *Jak se dělá fikce slovy?* pokouší tuto mezeru překlenout pomocí teorie mluvních (řečových) aktů, jejíž konkrétní varianta a její aplikace na fikční diskurs se stala nejdůležitějším metodologickým východiskem a leitmotivem celé knihy.

Knih samotná je rozdělena do sedmi oddílů. Celá první kapitola je věnována sémantickým a pragmatickým přístupům k otázce fikce a fikčnosti a autor v její úvodní části nabízí komentovaný přehled a analýzy těch, které považuje za klíčové. I když je kapitola nazvaná *Sémantické a pragmatické teorie fikce*, autor se (vzhledem ke strategii výstavby celé knihy, která se postupně vynořuje) soustřeďuje detailněji víceméně pouze na teorie sémantické: jejich typologii pak propojuje s otázkou fikční reference. Od druhé kapitoly knihy nazvané *Teorie předstírání* si Koten pomalu ale jistě začíná připravovat půdu pro svůj vlastní autorský přínos otázkám fikce a fikčnosti, který ovšem graduje až mnohem později. Teorie předstírání, které nejsou v českém literárněteoretickém kontextu příliš často zmiňovány (poněkud jízlivě by bylo lze podotknout, že právem), Koten popisuje erudovaně a poctivě. Ovšem ve stejném kroku, v němž tyto teorie interpretuje a hodnotí, je spojuje s teorií mluvních (řečových) aktů, hlavním úběžníkem Kotenových vlastních úvah. To se ukazuje především v závěru celé kapitoly, kde autor oba tyto přístupy propojuje. Osobně spatřuji největší přínos celé druhé kapitoly nejen v představení základních variant teorie předstírání, ale též (a to zejména) v náčrtu hlavních výtek vůči této teorii, které byly v reakci na ni formulovány. Je třeba říci, že autor se zaměřuje především na ty rysy

teorií předstírání a jejich kritiky, které sdílejí jistý společný základ s jeho vlastním použitím mluvních aktů – právě v jeho rámci charakterizuje fikci jako „imitaci zobrazení“ a akt tvorby fikce jako performativní mluvní akt (s. 44–45). Ve třetí kapitole nazvané *Model fikční komunikace* Koten pokračuje v analýzách těch teoretických přístupů, které se nějakým způsobem dotýkají diskursního vymezení fikce a zároveň je možné je propojit s pozicemi blízkými teorii mluvních aktů. Ovšem ve třetí kapitole jsou tyto přístupy nahlíženy primárně prizmatem komunikačního modelu. Je zřejmé, že Koten si tímto způsobem připravuje půdu pro splnění cíle, který vytyčil hned v úvodu celé práce, tedy k propojení sémantických a pragmatických aspektů fikční teorie. Tomuto cíli se očividně přibližuje hned v následující části pojmenované *Čtení a prožívání narativních fikcí*. Vzhledem k tomu, že Jiří Koten kombinuje komentovaný přehled existujících pojetí s jejich detailní interpretací vedenou primárně z pozic, které autor sám využívá pro stavbu vlastního systému, musí být čtenář ve střehu, aby dokázal odfiltrovat autorovy komentáře a interpretace od těch pasáží, v nichž vyjadřuje vlastní názory, které jsou základem jeho budoucích teoretických úvah. O to více je možné na několika málo místech, na nichž autor nenechává nikoho na pochybách o tom, kdo je původcem myšlenek se vůči jeho názorům vymezit, například v souvislosti s autenticitou prožívání fikcí založených emocí. Předem podotýkám a zdůrazňuji, že v takových pasážích se autor statečně pouští na led, který je tak tenký, že se na něj odváží vkročit jen málokterý teoretik. A na tento led ostatně vstupuje i jeho kritik... Jestliže Koten například ve chvíli, kdy se vyrovnává s Waltonovým a Currieovým pojetím kvaziemocí vyvolaných působením fikce, tvrdí, že: „každý, kdo někdy v kině prožil leknutí, ví, že nešlo o leknutí pouze předstírané. Ostatně o skutečnosti pláče vyvolaného dojemným příběhem nemůžeme pochybovat.“ (s. 68), bylo by dobré, kdyby toto své přesvědčení, předtím než jej objektivizuje a kategorizuje, lépe ukotvil. Například by mohl vzít v úvahu esteticko-psychologické hledisko recepce umění, které pracuje s konceptem alternativního prožitku očekávaných (a chtěných!) emocí, jichž je umění prostředkem. Je pravda, že autor dál ve svém výkladu jednotlivých pojetí emočního prožitku fikce pokračuje a poukazuje mj. na Gerrigův návrh autentických, avšak vzdálených emocí, nicméně (a zde narážím na již řečené) z textu není zcela jasné, do jaké míry se v tomto případě s vyloženým zotožňuje a do jaké míry je přejímá jako završení své argumentace. V této kapitole své knihy autor také začíná více prosazovat důležitost pragmatického pohledu na fikci – kdyby sám v jednom místě svých úvah explicitně nevyřkl, že „pragmatika může být viděna jako součást sémantiky“ (s. 74), mohl by se čtenář domnívat,

že autor prakticky převráceně imituje ty sémantiky, kteří zřetelně vidí propojenost obou oblastí, ale z nějakého důvodu tvrdohlavě trvají na „čisté sémantičnosti“ svých úvah, pragmatickou stránku fikce nezmiňujíce. Naštěstí Koten je si této nikam nevedoucí uličky dobře vědom a s tímto vědomím se přesouvá k páté kapitole, kterou nazval *Fikční výpověď v taxonomii řečových aktů*. V této kapitole já osobně spatřuji největší autorský přínos celé práce: Koten v ní velice detailně zvažuje možnosti kategorizace různých druhů fikčních promluv pomocí typologie výpovědí, poskytované různými variantami teorie mluvních aktů. Právě v těchto úvahách se plně zúročuje autorova energie věnovaná teoriím předstírání a ilokační síle fikčních výpovědí, které si předem připravil v dřívějších fázích svého psaní: definuje fikční výpověď jako nepřímý řečový akt, což mu umožňuje tuto výpověď poněkud netradičně označit současně jak *tvrzení*, tak *deklaraci* (jak je definuje teorie mluvních aktů v Searlově taxonomii). V poslední části knihy věnované teoretickému uchopení fikce a fikčnosti pojmenované *fikční komunikace* autor na samotném počátku zcela explicitně pojmenovává mnohými tušené, avšak zároveň mnohými jinými akceptované (sic!) „zmatení jazyka“ týkající se teoretického uchopení autora (Koten přímo říká, že tento koncept literární teorie „zaplevelila“, *„Subjekty“*) a předkládá přehledné a vysoce intuitivní shrnutí možností angažovanosti autorského subjektu ve vyprávění. Tato cesta ho pochopitelně přivádí ke kategoriím mluvčího a vypravěče, jejichž narativní možnosti Koten opět pečlivě zkoumá a shrnuje jejich souvislosti a odlišnosti v závislosti na dalších parametrech konkrétních vyprávění. V druhé části kapitoly zastřešené subjekty fikční komunikace se zcela pochopitelně obrací k subjektům prave strany komunikačního modelu – čtenářům. Aby se mohl pohybovat i v této poněkud terminologicky „zaplevelené“ oblasti a „prozkoumal pozici čtenáře“ (s. 112), obrací se Jiří Koten pro podporu své leitmotivické teorie mluvních aktů až ke kognitivně orientovaným pozicím, které teoreticky zastřešují způsoby, jakými zpracováváme výpovědi a reagujeme na ně. *Summa summarum*, potud Kotenova kniha završuje pomyslný kruh problematiky (literární) fikce a fikčnosti: se stálým zřetelem k teorii mluvních aktů prošel autor lesem klasických diskursivně založených teorií fikce, ale propojil je též s oběma stranami komunikačního modelu – tím *de facto* propojil dva systémy a dvě tradice možných analýz (fikční) komunikace. Navíc tyto přístupy umožňují autorovi práce provést průzkum pragmatických aspektů fikční komunikace v těsné souvislosti s aspekty sémantickými. Tuto skutečnost nezbyvá než vysoce kvitovat. Nyní je už na posouzení širší odborné veřejnosti a studentstva, zda-li autor formuloval své závěry dlouholeté práce natolik systémově a přesvědčivě, aby se staly součástí jejich budoucích

úvah a analýz. Já osobně se domnívám, že Kotenova kniha tento potenciál rozhodně má.

Součástí knihy je i sedmá kapitola, jistý *appendix* nazvaný *Počátky vnitřního monologu v české literatuře*, který se zřetelně odlišuje od teoreticky syntetizujícího celku představeného v předchozích šesti kapitolách a je svým způsobem pozoruhodný. Přestože autor v samém úvodu kapitoly *explicitě* říká, že se nejedná o „nepochopitelný úkrok směrem k historické poetice, ale spíše o případovou studii vepsanou do rámce předchzích úvah o fikční výpovědi a řečových aktech postav“ (117), důležité je, že se v ní snaží popsat vývoj vnitřní řeči v historické perspektivě české narativní prózy. Sleduje tak nejenom vývoj jeho forem (od samomluvy k polopřímé řeči), ale i vývoj jejich sémanticko-stylistických rysů (od poetické stylizace k napodobení možných reálných hnutí lidské mysli). V centru Kotenova zájmu se ocitá především vyprávěný monolog a autor na vybraném materiálu z české literatury devatenáctého století demonstruje jeho hlavní rysy a hypotezuje jeho vývojové proměny. Je jen trochu škoda, že autor své hypotézy vyhlašuje pouze na základě relativně malého vzorku recipovaných próz (především K. Světlé a G. Pfliegera Moravského), což je pro detailnější analýzu konkrétních rysů vyprávěného monologu v daném období a obecnější hypotézy týkajících se jejich vývoje přece jen málo. Zároveň je však férové říci, že Koten sám *explicitně* říká, že takovou systémovou ambici nemá. Osobně chápu celý *appendix* jako autorův pokus o aplikaci dosud probíraných teoretických konceptů vážících se k analýze specifického fikčního diskursu. A to samozřejmě oceňuji.

Jak se dělá fikce slovy? je bezesporu natolik originálním příspěvkem k teorii fikce (těch ryze českých opravdu není mnoho). Je vysoce pravděpodobné, že bude sloužit jako teoretické a metodologické východisko pro detailní analýzy fikčního diskursu obecně a pro analýzy jednotlivých děl, konkrétně pro jejich komparaci a vývojové vztahy.

Bohumil Fořt